

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

УДК 821.133.1

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.2-4/01>**Бовкунова О. В.**

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

«АРКАДІЯ» ФІЛІПА СІДНІ ТА ПРОБЛЕМИ ЕСТЕТИКИ ПІЗЬНОГО РЕНЕСАНСУ В ЛІТЕРАТУРІ АНГЛІЇ ЄЛИЗАВЕТІНСЬКОЇ ДОБИ

Представлена розвідка є спробою визначення місця творчого доробку Філіпа Сідні в літературі єлизаветинської Англії з огляду на сучасні досягнення літературознавчої науки. Сучасні дослідники переконані, що вживання смислового наповнення культурного комплексу, позначеного як маньєризм, породжує, як і у випадку з Ренесансом, «проблему» італійської культури: право на застосування її естетичних, ідеологічних, ціннісних параметрів до культури англійського Відродження, до Шекспіра і творчості Сідні. Творчість видатного англійського поета Ф. Сідні в історико-літературній перспективі єлизаветинської Англії займає особливе місце: автор «Аркадії» є своєрідним відбиттям тієї складної та суперечливої організації простору культури, якою була Англія доби Єлизавети. Текст Сідні, таким чином, включено не тільки до літературної традиції, але й відображає культурно-естетичні тенденції епохи в «масштабованому» вигляді: Сідні є водночас унікальною і дуже типовою фігурою. Одне з центральних питань сучасної наукової дискусії – питання не лише про сутність та зміст культурної епістемі, але й про те, яке, власне, визначення може бути з нею співвіднесено; вочевидь, що самі сталі поняття – «єлизаветинська культура» та «культура пізнього Ренесансу» – водночас є найбільш умовними. Вивчення праць сучасних сіднієзнавців уже дозволяє зробити загальні висновки, відмінні від сталої репутації цього автора та його центральних текстів у літературознавстві та критиці 70–80-х рр. минулого століття. Сучасні уявлення про англійський Ренесанс, пізньоренесансну культуру в цілому давно виключають ту сітку координат, яка була задана італійським Відродженням. Автор статті намагається показати, чому Ф. Сідні в сучасних дослідженнях є уособленням англійськості ренесансної культури, як саме це простежується в художніх особливостях його творів (насамперед «Аркадії») та його теоретичних поглядах на природу мистецтва слова, співзвучних із загальною ідейно-естетичною картиною доби.

Ключові слова: Ф. Сідні, «Аркадія», єлизаветинська доба, ренесансна культура, діалог, маньєризм.

Постановка проблеми. Очевидно, що ядро сучасних досліджень «Аркадії» Ф. Сідні – всебічне вивчення комплексу аспектів відображення реальності в тексті «Нової Аркадії»; сутність цієї роботи – аналіз конкретних особливостей поезики роману, вписування їх у контекст як творчої біографії самого Сідні, так і літературної традиції, особливостей єлизаветинського та європейського інтелектуального та культурного життя межі XVI–XVII ст. [12; 13; 14].

Ретельне вивчення робіт сучасних сіднієзнавців уже дозволяє зробити загальні висновки, відмінні від усталеної репутації цього автора і його тексту в літературознавстві та критиці

70–80-х рр. минулого століття [6; 9; 10]. Однак насамперед видається необхідним зробити ряд попередніх зауважень. Одним із завдань більшої частини корпусу сучасних досліджень єлизаветинської літератури є поєднання літературознавчого та культурологічного підходів: розбір особливостей конкретного тексту (із застосуванням різних літературознавчих методів, класичних або постструктуралістських і деконструктивістських) і синтез результатів таких аналітичних процедур із висновками загальнокультурного характеру; це і дозволяє в найширшому сенсі наблизитися до досвіду реконструкції світобачення єлизаветинської доби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Великий корпус робіт так чи інакше стосується теми дуальності «Аркадії»: реальності та дво-свіття художнього цілого [6; 10; 13; 14]. Традиційне прочитання тексту Сідні крізь пасторальний модус не дає вичерпного пояснення цього семантичного комплексу [12]. Так, наприклад, досліджуючи проблему відображення дійсності в романі, науковці вдаються до аналізу «історичних» описів у «Новій Аркадії», що відразу ж ставить перед нами проблему «анахронізму». Звертає на себе увагу та роль, яку в обох варіантах «Аркадії» грають образи, що пов'язують словесний і образний плани, «візуалізують» текст. Очевидно, що інтерес і одночасно переосмислення Філіпом Сідні пасторальної форми (зокрема, хронотопу) не може пояснюватися тільки його погодженням (наслідуванням) або суперечкою з літературною традицією; цей вектор у творчості Сідні повинен бути також розглянутим у контексті естетичних та історичних уявлень автора роману, його «гуртка» і європейських гуманістів другої половини XVI ст. Таким чином, книга Сідні в працях сучасних критиків виявляється в самому центрі контексту не тільки літературних, але й магістральних культурних явищ доби [14]. Такий комплексний підхід продиктовано самим матеріалом: за доби елизаветинської літератури, як відомо, існував своєрідний синтез, конгломерат різних галузей людського знання.

Постановка завдання. Представлений нижче матеріал розвідки – це спроба відповіді на питання: чому саме Сідні (а не його сучасники та всесвітньовідомі послідовники) у сучасних дослідженнях є уособленням англійськості ренесансної культури, як саме це простежується в художніх особливостях його творів (насамперед, «Аркадії») та його теоретичних поглядах на природу мистецтва слова, співзвучних із загальною ідейно-естетичною картиною доби.

Виклад основного матеріалу. Сучасні уявлення про англійський Ренесанс, пізньоренесансну культуру на загал давно виключають ту сітку координат, яка була завдана італійським Відродженням (і роботами відомих дослідників італійського Ренесансу); провідні вчені бачать його як самобутнє явище, що спиралося як на італійську, так і на власну середньовічну традицію [12; 13; 14].

У своєму потрактуванні «проблеми реальності» Сідні багато в чому спирається на все ще актуальну для пізньоренесансної культури традиційну схему зв'язків прототипу та його втілення

в реальному світі. У душі інших авторів епохи Сідні відстоює точку зору про те, що художній образ, створений «справжнім» художником, завжди вказує на якусь важливішу, трансцендентну істину, на типове й універсальне (про це насамперед ідеться в його «Захисті поезії»). Саме із цим частково пов'язано звернення Сідні до пасторальної форми, котра традиційно представляла дійсність (реальність) в узагальненому, «універсалізованому» вигляді (ідея в суті своїй висхідна до античних «ідилій» – схематично «картинок» світу) [3; 4; 7]. Цим же пояснюється і той факт, що Сідні, спираючись на аристотелівське уявлення про наслідування, ставить літературу, яка створює образи на основі певних першоїдей, вище за саму історію, адже остання лише описує недосконалу дійсність. Окремий ряд робіт розглядають, як уявлення про зв'язок словесного і зорового вписується в традиційну, антично-християнську схему двосвіття, в контекст уявлень про традиціоналістську культуру. Таким чином, більша частина сучасних дослідників літератури й культури елизаветинської Англії згодні в тому, що пізньоренесансна культура була в цілому включена в тисячоліттями відпрацьовану схему інтерпретації зв'язку форми і смислу, реального та ідеального: культура порубіжжя XVI–XVII ст. ще багато в чому лежить у межах саме такого розуміння світу. Більше того, саме в цей час зроблено останню спробу уявити світ у його тотальності, побачити за будь-яким предметом, за безконечною кількістю тогочасних відкриттів і фактами, за індивідуальним потрактуванням образу універсальний, єдиний порядок [12].

Водночас сучасна літературна критика, як і, власне, академічне літературознавство (переважно вітчизняне, але ту ж думку обстоюють і деякі англо-американські дослідники), чітко акцентують необхідність вписування світовідчуття Сідні не тільки в межі картини світу епохи традиціоналізму, а й у контекст деяких нових віянь епохи, яку ми умовно називаємо «добою Ренесансу» (суперечки про довге Середньовіччя або глобальний Новий час – загальне місце в сучасній гуманітаристиці). Загалом, залишаючись у межах «старої» системи інтерпретації фактів реальності, Сідні додає до цього цілу низку нових рис, багато з яких пов'язані з тим «переворотом», який відбувся в «перехідній» ренесансній культурі [12]. Так, критики вказують на ті риси поетики роману, що безпосередньо відштовхуються від пасторальної традиції (переосмислення Сідні традиційної концепції пасторального хронотопу, розщеплення

й ускладнення двосвіття, зрівнювання пластів смислу, установка на індивідуальне та неоднозначне прочитання образу тощо), котрі були певною мірою пов'язані з переходом від «односпрямованого» алегоричного трактування реальності до «різноспрямованого», «багатоаспектного» символічного її потрактування [6; 7; 9; 13]. Відомі «ренесансні» міркування авторів тепер уже класичної статті «Категорія поезики у зміні літературних епох» про те, що хоча «історичні та логічні межі, що відокремлюють Ренесанс від класицизму, окреслені цілком чітко», однак існують якісь «кордони цілісності», що об'єднують зазначені стилі в межах «доби словесного традиціоналізму» [1, с. 24]. Такі риси «Нової Аркадії», як збільшення інтересу до історичної проблематики, до вивчення минулого й сьогодення, поява почуття «кордону», яке відділяє минуле від сучасності, збільшення інтересу до проблем авторства і вимислу, актуалізація опозиції «вигадка/реальність» і, відповідно, «розповідь про вигаданий світ/ розповідь про історію» (на противагу середньовічній опозиції «справжнє/ помилкове оповідання»). Відомий сіднівський інтерес до імпрез та ігрових елементів дозволяє ряду дослідників співвіднести його текст із контекстом традиції ренесансного свята, лицарської культури [14]. Окрім деяких «загальних» аспектів ренесансного світобачення, дослідники виділяють ряд більш приватних проблем і питань, що цікавили гуманістів (наприклад, питання про борг, про діяльне і споглядальне життя, про моральне вдосконалення людей як про основну мету мистецтва тощо). Нарешті, саме прагнення поєднувати різні, часто протилежні точки зору вписується в традицію так званого ренесансного діалогізму.

Деяка частина аналізованих у корпусі більшості елізаветинських авторів рис поезики повинна бути вписана не в контекст узагальнених «ренесансних» уявлень, але, скоріше, в контекст більш конкретних літературних, естетичних і загальнокультурних тенденцій другої половини XVI ст. Так, з одного боку, на прикладі «уявлення про авторство» в Сідні дослідники відзначають, що перед нами не просто індивідуальна, а гостросуб'єктна творча схема, в якій чільне місце займає ствердження авторського «я», що висуває уяву художника на перший план (бо саме в його душі живе відсвіт ідеї, і саме він доносить його до читача/глядача/слухача). З іншого боку, звертаючись до широко відомих «проблем» сіднівських анахронізмів, дослідники відзначають, що для Сідні та більшості його сучасників важ-

ливо вже не тільки відчуття кордону між минулим і сьогоденням, але й уявлення про те, що шкала часу влаштована складним чином, що минулих (і справжніх) існує кілька. Інтерес до минулого стає інтересом до конкретних деталей і відображає тільки один з аспектів пізньоренесансного інтересу до вивчення всього простору людської культури і природи, колекціонування та опису безконечної збільшуваної кількості фактів і явищ навколишнього світу – усіх цих костюмів, незвіданих земель, народів, тварин, рослин, мінералів, металів, які допитливі дослідники другої половини XVI ст. намагаються уявити в межах єдиної схеми, де між найвіддаленішими її точками є перетини й паралелі, які є, наприклад, і між словом, зображенням і звуком [11].

Водночас спроба синтезу настільки різнорідних явищ обертається все новими відкриттями, а сама ця різнорідність породжує настрій подиву, а потім і тривоги, майже страху. Зрозуміло, один з імпульсів для свого розвитку елізаветинська культура отримала частково від ренесансного діалогу, який синтезує погляд на світ. Але цей синтез не дав тих же результатів у культурі Північного Відродження, які він дав у італійській культурі XIV–XV ст., насамперед тому, що за сотню років світ змінився, традиціоналістська культура зазнала безліч ударів, основним з яких була Реформація. Результатом ренесансного діалогу (у всіх значеннях цього слова) стало, як показав свого часу Л. М. Баткин, вироблення загального, яке синтезує рішення, засноване на гармонійній картині світу.

Елізаветинська культура, яка багато в чому й спиралася на ренесансну модель діалогу, не могла вже дати цього гармонізуючого рішення. Відомо, що ренесансна картина Всесвіту будувалася на двох основних принципах: 1) принципі ієрархічної організації, багато в чому успадкованому не тільки від античності, але і від середньовіччя, і 2) неоплатонічному принципі вічного руху і кругообігу, що перекликається з уявленнями про загальну мінливість (*mutability*) як частину всесвітньої гармонії.

У Сідні ця ясна і гармонійна картина світу, ієрархічний образ космосу за Птолемеєм і Фічіно, пронизаний світлом, об'єднаний любов'ю, знаходиться у вічному кругообізі краси, поєднується з уявленнями про крихкість світового балансу і слабкість вселенської гармонії, про світ як про занадто туго натягнуту «тягиву луку» (один із топосів його поезії), яка ось-ось обірветься.

Пасторальний світ «Аркадії» – це світ, в якому руйнуються або ось-ось будуть зруйновані вікові

підвалини, а на зміну спокійній впевненості в гармонійності вселенського устрою приходить дух сумніву та скептицизму. У цьому сенсі неясний, дивний кінець «Старої Аркадії» вельми показовий. Показовою є й невдала спроба Сідні створити «Нову Аркадію». Другий варіант роману одночасно й архаїчний, оскільки спирається на стару епічну схему, і близький за своєю оповідною манерою до новоєвропейського роману (novel). Автор ускладнив схему: зробив своїх героїв більш «благогородними», а зло тепер сконцентровано у двох інших героях – Цикропеї, яка проповідує атеїзм і всездозволеність, і Амфіалі, що втілює слабкості людини й творить зло всупереч своїй волі. І тим не менше, як одностайно відзначають критики, проблеми, які цікавлять Сідні, неможливо вирішити ні подібним схоластичним «поділом» проблеми на складники, ані в дусі діалогу раннього Ренесансу, бо «діалогічний синтез» став неможливим. Занадто протилежні, протиспрямовані ті системи, які автор «Аркадії» намагається поєднати [9; 10; 14; 15].

Текст Сідні, таким чином, включено не тільки до літературної традиції, але й він відображає культурно-естетичні тенденції епохи в перебільшено-закцентованому вигляді: Сідні є водночас унікальною і дуже типовою фігурою. Характерною є спроба «пояснення» образу Сідні, запропонована видатним дослідником: «Sidney is a difficult man to classify <...> Sidney escapes any simple classification. His oration is too witty and includes too many diverse elements. <...> Or one might say that Sidney had wit enough to combine both worlds: that of Spenser and that of Jonson» [12, p. 189].

Сіднієзнавці розходяться навіть у потрактуванні тієї оцінки, яку Сідні дає пасторальній традиції і поезії в цілому в «Захисту поезії», не кажучи вже про часто абсолютно протилежні потрактування «пасторальності» й «аллегоризму» «Аркадії», що існують у сучасних дослідженнях з англійської ренесансної літератури. Так, Конглтон вважає, що для Сідні «цінність пасторалі залежить від її алегоричного і морального змісту» [13, с. 42]. Кларк натомість вважає, що Сідні «був підозріло байдужим» до алегоричного трактування стабільності й невизначеності, невпевненості; свідомо установка Сідні на «загадковість», складний алюзійний текст, що не піддається дешифровці простим зусиллям розуму; прагнення вмістити в текст різноманітність смислів, значень, фактів і водночас побудувати з них крихку, але прекрасну будівлю, синтезувати їх не в єдине значення, але в єдину систему; пристрасть до поєднання словесних і візуальних образів тощо – усе

це одночасно відображає і особливості творчого методу, генія Сідні й деякі загальні тенденції світовідчуття епохи. Включеність цієї культурної моделі водночас у традиційну та ренесансну системи, її особлива «перехідність» очевидні.

Висновки та пропозиції. Одне з ключових питань сьогочасної дискусії – питання не тільки про зміст культурної епістемі, а й про те, яке, власне, визначення може бути з нею пов'язане. Очевидно, що найстійкіші поняття – «єлизаветинська культура» і «культура пізнього Ренесансу» – найбільш умовні. Те ж саме змістове наповнення цих понять може бути успішно описане як комплекс «культури маньєризму» (відзначимо, що до цього все ж тяжіють швидше вітчизняні дослідники): як назва доби, котра, очевидно, входить до ренесансної традиції, але існує вже в той самий момент, коли розпочинається розпад ренесансного культурного комплексу. Ось основні її риси, що перераховуються Л. І. Тананаєвою (частково вона спирається на роботи інших авторів): «незадоволеність простим наслідуванням природі і спроба внести в її відображення відсвіт внутрішньої ідеї, який від початку живе в душі художника», «пристрасть поєднувати до натуралізму конкретну деталь з ірраціональним, вигаданим, фантастичним характером цілого», «тяжіння до еклектики, до використання усталених у мистецтві традиційних форм у нових поєднаннях», «високий ступінь «окультуреності» мистецтва», «любов до літератури, поетів та поезії, гротеску», «любов до різноманітності, до гри фантазії, примхи», нерозривність реального та ірраціонального, де «кожен реальний предмет є символом, точніше, ієрогліфом чогось прихованого і вищого», складність розуміння ролі автора, художника (одночасно існують уявлення про велич його фантазії та уяви і про величезну ступінь відповідальності, яку він бере на себе) тощо [11].

Сучасні дослідники переконані, що вживання смислового наповнення культурного комплексу, позначеного як маньєризм, породжує, як і у випадку з Ренесансом, «проблему» італійської культури: право на застосування її естетичних, ідеологічних, ціннісних параметрів до культури англійського Відродження, до Шекспіра і творчості Сідні. Тут виникають й інші супутні дискусії: чи було в маньєризму, як вважає, скажімо, В. Фрідлендер, два етапи: власне італійський, «справжній» (перша половина XVI століття) і загальноєвропейський («занепад», друга половина XVI століття)? До того ж, як зазначає, наприклад, М. Ростон, Англія досить пізно включилася

в ренесансні процеси – чи означає це, що тут між культурами Ренесансу і маньєризму неможливо провести чітку межу (за умови, звичайно, що така межа взагалі існує)? І ким тоді вважати Сідні – ренесансним гуманістом, маньєристом? «The tardiness of the English Renaissance upon the European scene <...>, meant that the Englishman looking for the continent for his models found available for his use not only the products of classical

humanism, but also the later mannerist reaction to it in both art and literature <...>, the chronological discrepancy between England and the continent does leave open the possibility of less closely defined boundaries between the two forms» [15]. Ці питання продовжують залишатися відкритими, змушуючи дослідників, у тому числі й сіднізнавців, кожен раз перебудовувати координати простору культури елизаветинської Англії.

Список літератури:

1. Категории поэтики в смене литературных эпох / С. С. Аверинцев и др. URL: <http://forlit.philol.msu.ru/lib-ru/history-poetic>
2. Аникст А. А. Ренессанс, маньєризм и барокко в литературе и театре Западной Европы. *Ренессанс. Барокко. Классицизм. Проблемы стилей в западноевропейском искусстве XV–XVII вв.* Москва, 1966. С. 178–244.
3. Грабарь-Пассек М. Е. Буколическая поэзия эллинистической эпохи. *Феокрит. Мох. Бион. Идиллии и эпиграммы.* Москва : Ладомир, Наука, 1993 1958. С. 189–231.
4. Зыкова Е. П. Пастораль в английской литературе XVIII века. Москва : ИМЛИ : Наследие, 1999. 249 с.
5. Наливайко Д. С. Искусство, направления, течения, стили. Киев : Мистецтво, 1981. С. 87–101.
6. Никифорова Л. Р. Об особенностях преломления начального этапа осмысления жанра романа у Ф. Сидни. *Актуальные вопросы теории и истории зарубежного романа XVII–XX веков.* Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1984. 122 с.
7. Пахсарьян Н. Т. Миф, пастораль, утопия: к вопросу о дифференциации и взаимодействии литературоведческих понятий. *Миф. Пастораль. Утопия. Литература в системе культуры* : материалы научного межрегионального семинара. Москва : МГОПУ, 1998. С. 12–24.
8. Потемкина Л. Я. К проблеме внутрижанровой классификации романа в советском литературоведении. *Актуальные вопросы теории и истории зарубежного романа 17–20 веков* : сборник научных трудов. Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1984. 122 с.
9. Потьомкіна Л. Я. До питання про жанрову природу романів Ф. Сідні. *Ренесансні Студії.* Запоріжжя, 1998. Вип. 2. С. 108–116.
10. Потьомкіна Л. Я. Про одну з тенденцій у вивченні англійського роману доби Відродження. *Ренесансні Студії.* Запоріжжя, 1997. Вип. 1. С. 4–7.
11. Тананаева Л. И. Некоторые концепции маньєризма и изучение искусства Восточной Европы. *Советское искусствознание.* Москва : Сов. художник, 1987. № 22. С. 123–167.
12. Clark D.L. *Rhetoric and Poetry in the Renaissance.* N.Y. : Columbia U.P., 1922. 258 p.
13. Congleton J. E. *Theories of Pastoral poetry in England 1684–1798.* Gainesville, Florida : Univ. of Florida Press, 1952. 342 p.
14. Mc Coy R. *Sir Philip Sidney and Elizabethan Chivalry. Sir Philip Sidney's Achievements* ; Ed. by Allen M. J. B.; Baker S.D., Kinney A. F., Sullivan M. N. Y. : AMS, 1990. 256 p.
15. Roston M. *Renaissance Perspectives in Literature and Visual Arts.* Princeton, Oxford : Princeton U.P., 1989. 216 p.

Bovkonova O. V. ARCADIA BY PHILIP SIDNEY AND THE ASPECTS OF THE LATE RENAISSANCE AESTHETICS IN THE ELIZABETHAN LITERATURE

The present paper is an attempt to determine the place of the creative work of Philip Sidney in the literature of the Elizabethan England due to the current tendencies in the literary criticism and history. Modern scholars believe that the very use of the semantic content of the cultural complex identified mostly as the "mannerism", creates, as in the case of the Renaissance, the "problem" of Italian culture: the right to apply its aesthetic, ideological, axiological parameters to the culture of the English Renaissance, Shakespeare and Sidney's works. The role of Sir Philip Sidney in the perspective of the literature and culture of the Elizabethan England is obvious yet perplexing. The author of the Arcadia is kind of a reflective mirror of the perplex and contradictory structure of the Elizabethan culture space. Sidney's text is thus included not only in the literary tradition, but also reflects the cultural and aesthetic trends of the era in an "exaggerated" form: Sydney is both a unique and a very typical figure. One of the key questions of modern discussion is the question not only about the essence

and content of the cultural episteme, but also about what definition can be correlated with it; it is obvious that the notion of “Elizabethan culture” and “culture of the late Renaissance” became the most conditional. The study of the works of modern Sidney scholars already allows to draw conclusions that are different from the constant reputation of this author and his central texts in literary criticism and criticism of the 70-80s of the last century. Modern ideas about the English Renaissance, the late Renaissance culture as a whole have long ruled out the grid of coordinates that was set by the Italian Renaissance. The author of the article makes an attempt to explain the reason Philip Sidney becomes the embodiment and symbol of the idea of the unique Englishness of the English Renaissance (the paper mainly concentrates on his Arcadia as well as theoretical works on the nature literature).

Key words: *Sir Philip Sidney, Arcadia, Elizabethan age, the Renaissance culture, dialogue, mannerism, style of the epoch.*